

Dystrybucyjny model odmian społecznych języka¹

ALEKSANDER KIKLEWICZ
(Olsztyn)

Mimo bogatej literatury i tradycji badań w zakresie typologii odmian społecznych języka (w językoznawstwie polskim zapoczątkował je w latach 50. XX w. Z. Klemsiewicz), w tej dziedzinie socjolingwistyki do dziś nie powstała żadna teoria, którą można byłoby uznać za standardową. S. Grabias przyznaje, że istniejące podziały wariantów języka nie odzwierciedlają w sposób adekwatny rzeczywistości językowej, pisze o braku „ściślej i stabilnej klasyfikacji zjawisk kryjących się pod terminem *socjolekty*” (Grabias 2003: 137; zob. też: Levickij 1998: 35 i n.). Zwraca uwagę na rozmytą granicę między poszczególnymi kategoriami (Grabias 2003: 119 i n.).

Pytań i zagadnień problemowych w socjolingwistyce jest nadal więcej niż skutecznych rozwiązań, a życie, tzn. rozwój języka, pod presją nowych warunków komunikowania interpersonalnego i – szczególnie – masowego, stawia coraz to nowe problemy, np. takie jak kodyfikacja nowych języków literackich, funkcjonowanie języków narodowych w zmieniających się warunkach komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej, funkcje języka w obrębie nowych ruchów społecznych, powstanie nowych podjęzyków specjalistycznych, rola języka w edukacji medialnej. Dlatego szczególnie aktualne jest takie ujęcie odmian języka (rozumianych tu też jako formy społecznego funkcjonowania/istnienia języka), które z jednej strony, uwzględniłoby bogaty dorobek w zakresie badań empirycznych, a z

1 Niniejszy tekst stanowi zmienioną wersję artykułu *Warianty języka: próba systematyzacji*, opublikowanego w „Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2009, LXV.

drugiej strony – byłyby oparte na logicznych zasadach klasyfikacji, obowiązujących też w innych naukach.

Można podzielać stanowisko metodologiczne M.P. Markowskiego, wyrażone na łamach „Tygodnika Powszechnego” (2008, nr 31): „Nie mogę uzasadnić wszystkiego, co mówię, albowiem wówczas nie powiedziałbym nic” – podobną zasadę działania najczęściej przyjmują też językoznawcy. Jednocześnie jednak warto dążyć do tego, aby do realizacji zadań socjolingwistyki, zwłaszcza teoretycznych, zastosować znakomicie rozwiniętą dziś metodologię językoznawstwa teoretycznego i semiotyki logicznej, a mianowicie metody heurystyczne, pozwalające na systemową, logicznie niesprzeczną i ontycznie relewantną kategoryzację społecznych zjawisk języka.

We współczesnej terminologii lingwistycznej terminy *język* i *odmiana języka* często są używane zamiennie, stąd pojawiające się w pracach językoznawców określenia: *język mody*, *język architektury*, *język reklamy*, *język familijny*, *język mówiony* itp. W tym przypadku słuszne są krytyczne uwagi K. Dejny (2003), który podkreśla, że nie wszystkie odmiany są jednorodne ze względu na kompletność strukturalną (zob. także: Sękowska 2002: 413). Czym innym w tym aspekcie jest dialekt (któremu przysługuje kompletna, systemowa odmiennosc na poziomie fonetycznym, morfologicznym, leksykalnym i składniowym), a czym innym rejestry sytuacyjne czy odmiany genderowe, które stanowią szczególne, „lokalne” podzbiory systemu języka, najczęściej – w sferze słownictwa. W podobnym duchu o nadużyciu terminu *język* w socjolingwistyce pisał T. Milewski, który różnego rodzaju środowiskowe odmiany języka traktował jedynie jako „słownictwa specjalne” (zob. Wilkoń 2003: 44); jako charakterystyczny przykład opis słownictwa środowiskowego pracowników Muzeum Powstania Warszawskiego (Cieśla 2008). Terminu *język* konwencjonalnie, choć raczej w konwencji prywatnej, „roboczej”, używa się w takich przypadkach w znaczeniu ‘cechy komunikacji językowej’, por.: *język familijny* ‘cechy językowe komunikacji w rodzinie’; *język mówiony* ‘cechy językowe komunikacji mówionej’; *język reklamy* ‘cechy językowe tekstów reklamowych’ itd.

Przy tym należy zwrócić uwagę na fakt, że po pierwsze, formalna i strukturalna granica między językiem jako (względnie) zamkniętym systemem kodowania i dekodowania informacji w komunikacji międzyludzkiej a „językiem” jako jego funkcjonalną odmianą jest rozmyta, na co m. in. wskazuje możliwość „przesunięć” w systemie języka ogólnonarodowego: dialekt, szczególnie język regionalny, może nabyć status języka literackiego lub, odwrotnie, status stylu funkcjonal-

nego (o tym będzie mowa dalej). Po drugie, jak słusznie piszą A. Awdiejew/G. Habrajska, odmiennosc określonej formy języka nie wyczerpuje się jej cechami formalnymi ani strukturalnymi. Wspomniani autorzy twierdzą, że w badaniach lingwistycznych, w których pojęcie stylu często sprowadza się do „uogólnionego opisu zbioru [...] (formalnych. – A. K.) środków językowych”, zarysowała się pewna autonomia „badań stylistycznych w stosunku do funkcjonalnego przeznaczenia języka, w którym zasadniczą kwestią jest pytanie: w jakim typie komunikacji się znajdujemy w przypadku każdego kontaktu językowego i jaki cel ma użycie określonych środków językowych (Awdiejew/Habrajska 2006: 190 i n.).

Twierdzenie Awdiejewa/Habrajskiej, że odmiany wyróżniają się przede wszystkim ze względu na swoje właściwości funkcjonalne i każdej z nich przyporządkowane są określone cele komunikacyjne, zdaje się mieć charakter fundamentalny dla teorii socjolingwistyki. Właśnie na takich, funkcjonalnych kryteriach jest oparty zaproponowany w tej pracy dystrybucyjny model klasyfikacji odmian języka.

Istniejące klasyfikacje wariantów pozostawiają wiele do życzenia ze względu na brak jednego sposobu podziału (*fundamentum divisionis*) – podstawowego kryterium każdej klasyfikacji naukowej (zob. Ziemiński 1987: 235); por. zarzut „krzyżowania się różnych kryteriów klasyfikacyjnych”, który A. Wilkoń stawia wielu klasyfikacjom odmian języka (2003, 43). Tak więc S. Grabias, powołując się na T. Skubalanę, pisze o fundamentalnym podziale, z jednej strony, socjolektów jako „związanych z istnieniem trwałych grup społecznych” i, z drugiej strony, stylów, które nie są związane „ani ze strukturą społeczeństwa [...] ani z sytuacjami, w jakich zachodzą akty komunikacyjne” (2003: 123). Faktycznie ten podział ma charakter trychotomiczny, jako że trzecim członem w opozycji odmian są dialekty: „Kształtowanie się wewnętrznych odmian języka narodowego uwarunkowane jest działaniem czynników, które w zasadzie dają się opisywać w kategoriach zjawisk terytorialnych (gwary ludowe), funkcjonalnych (style) i społecznych [socjolekty. – A.K.]” (Grabias 2003: 111).

Wprowadzenie do opozycji dychotomicznej: styl – socjolekt, trzeciego członu – dialektu, zakłóca zasadę jedności podziału. Dialekt, podobnie jak socjolekt, jest przyporządkowany trwałej grupie społecznej, a więc wraz z socjolektem powinien być rozpatrywany w obrębie tej samej kategorii – nieprzypadkowo w odniesieniu do odmian społecznych stosuje się terminologię dialektologiczną, a mianowicie traktuje się je jako „gwary socjalno-grupowe”, zob. Polivanov 1991: 541.

Rysunek 1. Hierarchiczna struktura wariantów języka

Nie jest zasadne także stosowanie określenia *funkcjonalny* w odniesieniu – jedynie – do stylów (zob. Grabias 2003: 111; Löffler 2005: 94 i n.). Nieścisłość polega tu na tym, że nie tylko style, lecz także odmiany terytorialne czy środowiskowe mają w swej istocie charakter *funkcjonalny* w tym sensie, że są uwarunkowane funkcjonowaniem języka w określonym środowisku kulturowym. Wiadomo, że dialekty ukształtowały się na gruncie wiejskiej gospodarki naturalnej, dlatego czasem określa się je jako *gwary wiejskie* (Žirmunskij 1976: 390). Działalność nosicieli gwar wiejskich jako ich specyficzny kontekst pragmatyczny uwarunkowała swoisty kulturowy obraz świata jego nosicieli, odzwierciedlony w systemie leksykalnym dialektu (zob. Piirajnen 1997; Kamalova 1998: 142). Warianty klasowe języka także powstają w charakterystycznych warunkach działalności grup społecznych, co szczegółowo opisał B. Bernstein (1980).

O ile socjolekty i dialekty są uwarunkowane kontekstem funkcjonalnym, o tyle style – wbrew istniejącej opinii – są w pewnym stopniu powiązane ze strukturą społeczeństwa (co stanowi dla J. Bartmińskiego podstawę, aby traktować styl jako podrzędną kategorię w stosunku do odmian językowych, zob. 2003a: 68, choć jest to stanowisko dyskusyjne). W odróżnieniu od rejestrów sytuacyjnych (zob. punkt 2.3) style stanowią trwałe – w obrębie jednostki i w obrębie grupy społecznej – nawyki językowe, zaś kontekst sytuacyjny – na mocy wspomnianej trwałości – kształtuje typ osobowości, czyli „pewien rodzaj umysłowych właściwości człowieka”, a także określony system wartościowania świata, o którym pisze S.

Grabias (2003: 111 i n.). Fakt ten przejawia się szczególnie w zjawisku e k s t r a - p o l a c j i s t y l u , tzn. zachowania określonych nawyków językowych w innym, niewłaściwym środowisku komunikacyjnym, kiedy styl niejako zostaje „przyklejony” do osoby. W przypadku ekspansji stylu funkcjonalnie nacechowany typ zachowań językowych staje się *alter ego* podmiotu językowego.

Często klasyfikacje wariantów języka nie wyznaczają wyraźnych granic między poszczególnymi kategoriami, nie są ponadto w całości adekwatne w stosunku do rzeczywistości językowej. Tak więc S. Grabias, który podkreśla, że w literaturze naukowej „rysuje się tendencja do wyraźnego odróżnienia językowych stylów i odmian języka” (2003: 120), jednocześnie wyodrębnia osiem „warstw leksyki” ze względu na jej cechy stylistyczno-społeczne: 1) powszechną, 2) gwarową, 3) kolokwialną, 4) poetycką, 5) techniczno-naukową, 6) profesjolektalną, 7) żargonową i 8) slangową (*ibidem*: 128). Jest oczywiste, że trzy podstawowe kategorie odmian: dialekty, socjolekty i style, zostały tu zneutralizowane. Podobnie A. Bogusławski i J. Wawrzyńczyk (1993: 33 i n.) w obrębie kategorii „cechy pragmatyczne” połączyli właściwości jednostek językowych o bardzo zróżnicowanej treści: akomodacyjne (np. takie jak środowiskowe, profesjonalne, młodzieżowe, dziecięce i in.), ematywne (pieszczotliwe, rubaszne, niegrzeczne, euforyczne, minorowe), praktyczne (performatywne, quasi-performatywne, behabitywne) oraz poetyckie (rytmizowane, wyszukane, żartobliwe, ironizujące, łągodzące).

Określając granicę między stylami a socjolektami, Grabias pisze: „W grę (przy definiowaniu socjolektów. – A. K.) wchodzi tylko rodzaje jakości: zawodowość, tajność, ekspresywność, która w socjolektach przeciwstawia się związkom cech konstytuujących styl (np. apostroficzość, zrytmizowanie układów jednostek prozodycznych, paraboliczność, deiktyczność stylu retorycznego)” (*ibidem*: 122).

Można jednak wątpić, czy takie cechy jak zawodowość, tajność, ekspresywność rzeczywiście są wyznacznikami socjolektów, przecież są one charakterystyczne także dla niektórych stylów: zawodowość – dla stylu naukowo-technicznego, ekspresywność – dla stylu artystycznego i retorycznego, tajność – dla niektórych form stylu oficjalno-urzędowego (zob. Norman 1991: 91 i n.). Wobec tego za dyskusyjne należałoby uznać traktowanie przez Grabiasa języka zawodowego (profesjolektu) jako jednego z rodzajów socjolektów. Profesjolekty są przeciwstawiane, z jednej strony, socjolektom o prymarnej funkcji ekspresywnej (do których zalicza się slang oraz odmiany językowe o charakterze kryptozabawowym, np. tajny język dzieci), z drugiej strony – żargonom, które – podobnie jak profesjolekty – pełnią prymarną funkcję profesjonalno-komunikacyjną, lecz wyróżniają się inten-

cyjonalną tajnością (Grabias 2003: 159). Bardziej zasadne zdaje się być stanowisko badaczy, np. A. Wilkonja (1987: 92), którzy rozpatrują socjolekt i profesjolekt/technolekt jako odmienne kategorie. Język zawodowy, według określenia, samego Grabiasa, stanowi zespół „środków językowych podporządkowany [...] sprawnemu i ściślemu przekazywaniu myśli” (2003: 159), ponadto, jak wskazuje tenże autor, różnica między techniczno-naukową i profesjolektalną warstwą leksykalną dotyczy jedynie kanału organizacji wypowiedzi: w pierwszym wypadku ma on charakter pisany, a w drugim – mówiony (ibidem: 128). Z tego wynika, że język zawodowy należałoby zaliczyć raczej do kategorii stylu, a mianowicie – stylu zawodowego, choć oczywiście należy pamiętać (podobnie jak w przypadku innych stylów, zob. wyżej), że działalność zawodowa stanowi istotny czynnik kreatywny, tzn. warunkujący ogólne właściwości umysłowe i parametry kulturowe jednostek, sięgające poza granice określonego zawodu (zob. Karasik 2006: 47). To wszystko rzutuje na pokrewieństwo między językiem zawodowym a socjolektem.

W skrajnych przypadkach badacze wyodrębniają warianty języka, które w rzeczywistości mają mało wspólnego z jego dyferencjacją socjalną, lecz są ufundowane na innych kryteriach. Np. A. Piotrowski, M. Ziółkowski wyróżnili następujące warianty: 1) konsultatywny (neutralny, rzeczowy), 2) formalny (instytucjonalny), 3) pełen szacunku, 4) zimny (odpychający, złośliwy), 5) serdeczny (wylewny), 6) intymny (prywatny), 7) potoczny (1976: 149). W tym przypadku mamy do czynienia z niejednorodnym zespołem kategorii: np. takie kwalifikatory jak „zimny” bądź „serdeczny” dotyczą nacechowania modalnego, właściwie – emotywnego, wypowiedzi (można je też przyporządkować wprowadzonej przez D. Hymesa kategorii „klucza”, czyli sposobu przekazu, zob. 2003: 43), podczas gdy „konsultatywność”, „formalność” i „potoczność” raczej stanowią jej charakterystyki stylowe.

Kolejnym aspektem klasyfikacji wariantów języka jest ich kompletność. Zadanie badaczy polega na tym, aby przedstawić najbardziej pełny obraz odmienności języka, jednak pod tym względem większość klasyfikacji pozostawia wiele do życzenia. Tak więc zdarza się, że poza obrębem klasyfikacji wariantów znajduje się odmiana literacka. Mimo że dąży ona do pełnienia funkcji języka ogólnego (ogólnonarodowego) (Žirmunskij 1976: 390), to jednak faktycznie przysługuje jej status jednego z wariantów języka (co znajdujemy już w pierwszych polskich klasyfikacjach Z. Klemensiewicza i S. Urbańczyka, zob. też: Tkačenko 1992: 67). W sposób systemowy zagadnienie to ujęte zostało w teorii języka etnicznego rosyjskiej badaczki G.P. Neščimenko (1999; 2003). Opisując sytuację języ-

ko w ą (w szczególności języka rosyjskiego) rozumianą jako zespół wariantów języka narodowego, Neščimenko wymienia kilka wariantów (czy „idiomów”): 1) język literacki, 2) mówiony język literacki, 3) gwara miejska („городское просторечие”), 4) dialekty terytorialne oraz 5) dialekty socjalne (1999: 132).

W polskiej terminologii socjolingwistycznej do dziś jednak brakuje wyraźnego rozróżnienia języka potocznego i pospolitego (kolokwialnego), dlatego proponuję następujące uporządkowanie terminologii. Odmiana potoczna stanowi jeden ze stylów, czyli język komunikacji codziennej, obiegowej w sytuacjach o niskim stopniu oficjalności (zob. Warchała 2003: 11 i n.) i zwykle w formie ustnej. Pojęcie język pospolity (gwara miejska; ang. *ordinary language*, niem. *Umgangssprache*, ros. *простонародье*) obejmuje zespół form językowych, które w każdym języku etnicznym, niezależnie od jego tradycji piśmienniczej, znajdują się w opozycji do normy literackiej. Jednostki należące do tej odmiany języka są nacechowane jako niskie, pospolite, a także wulgarne, ordynarne, obsceniczne. Są to wyrazy lub związki frazeologiczne, których „użycie narusza obyczaj towarzyski w tzw. «kulturalnym» kręgu rozmówców” (Bogusławski, Wawrzyńczyk 1999: 34).

W teorii Neščimenko wszystkie warianty języka tworzą dynamiczną całość i są rozpatrywane w ramach jednej sytuacji językowej (*ibidem*: 129 i n.). Jej klasyfikacja nie jest jednak pozbawiona wad. Autorka jedynie wymieniła kategorię socjolektów, pozostawiając poza opisem ich wewnętrzną, dość skomplikowaną kategoryzację. Poza tym w modelu Neščimenko nie zostały zarejestrowane takie kategorie odmian, jak np. biologiczne czy rejestry – podjęzyki dziedzin sytuacyjnych, takie jak język komunikacji sądowej, handlowej, rodzinnej i in. (zob. Grabias 2003: 123 i n.). Zupełnie pominięta została także kwestia stylów funkcjonalnych.

Istniejące klasyfikacje wariantów języka (w jej różnych wersjach, zestawionych przez A. Wilkonia, są oparte na indukcji. Nieprzypadkowo S. Grabias pisze, że ścisłej, naukowo uzasadnionej klasyfikacji wariantów nie będzie można ustalić dopóty, „dopóki nie dokona się zhierarchizowanego opisu cech różnych socjolektów” (Grabias 2003: 141). Takie ujęcie jest najbardziej dostosowane do celów dydaktycznych, do uniwersyteckich kursów socjologii języka. Jeżeli nawet prezentowane typologie odmian nie są nienaganne pod względem poprawności taksonomicznej, ich zaletą jest klarowność, zgodność ze „zdrowym rozsądkiem”.

W celach naukowych ujęcie indukcyjne powinno zostać uzupełnione klasyfikacją dedukcyjną na podstawie wstępnie określonych kryteriów oraz zasad ich dystrybucji. Zbudowana w ten sposób klasyfikacja powinna mieć nie tylko właściwości modelujące, eksplikacyjne, lecz także właściwości interpretacyjne, tzn. pozwa-

łać na wyeksponowanie takich cech rozpatrywanych obiektów, które są niedostępne lub nieoczywiste w warunkach bezpośredniego badania empirycznego (taki m. in. charakter ma układ okresowy pierwiastków Mendelejewa). Ta właściwość systemów taksonomicznych kwalifikuje się jako *emergencję*.

U podstaw prezentowanej koncepcji leży ponadto *ujęcie semiotyczne* odmian języka. Każda odmiana jest rozpatrywana jako swego rodzaju hiperznak, którego struktura ogólna jest kompatybilna z bilateralną strukturą znaków różnego formatu, posiadających plan treści i plan wyrażania. Plan treści odmiany tworzą jej funkcje społeczne, podczas gdy na plan wyrażania składają się te elementy formalne i strukturalne systemu języka, które realizują się w określonych „zewnętrznych” warunkach komunikacji społecznej. Podobnie jak w systemie znaków językowych wśród odmian zachodzą zjawiska polisemii i synonimii, a także procesy derywacyjne, co rzutuje na kolejną cechę prezentowanego modelu – jego *charakter dynamiczny*. W przypadku polisemii chodzi o funkcjonalną ambiwalencję odmian, tzn. o przysługiwanie im różnych statusów funkcjonalnych (dotyczy to np. odmiany literackiej, która we współczesnej kulturze pełni nie tylko funkcję języka skodyfikowanego, używanego w komunikacji oficjalnej, lecz ma także status odmiany habitualnej – języka klasy średniej oraz częściowo status języka ogólnego, zob. dalej). Synonimia oznacza, że różne podsystemy języka mają identyczne lub podobne zastosowanie społeczne – *prymarne* lub *sekundarne*. Np. w niektórych sytuacjach językowo-kulturowych dialekt staje się funkcjonalnie wymienny w stosunku do stylu potocznego. Wymienne stosowanie stylu potocznego ze stylem dziennikarskim powoduje *hybrydyzację* mediów we współczesnej komunikacji masowej. W sytuacjach wielojęzycznych relacja synonimiczna może zachodzić między odmianami różnych języków, np. w komunikacji naukowej, szczególnie w naukach ścisłych, funkcję swoistego stylu pełni język angielski.

W istniejących klasyfikacjach style jako odmiany funkcjonalne/sytuacyjne i socjolekty jako odmiany społeczne tworzą *opozycję*. W punkcie 2.2 przekonaliśmy się o tym, że opozycja ta raczej ma – jeśli posłużyć się terminem N.S. Trubieckiego (1970: 66) – charakter *gradualny*. Granica między tymi kategoriami odmian języka jest rozmyta, jako że socjolekty mają niektóre właściwości stylów (są powiązane z kontekstem funkcjonalnym), a style – właściwości socjolektów (przysługują im pewne systemy wartości). Za zasadne należałoby uznać nie *kontradyktoryczne*, lecz *dystrybucyjne* ujęcie dwóch podstawowych parametrów (a także czynników) odmienności społecznej języka: 1) *właściwości podmiotowych*, innymi słowy – *habitualnych* czy też *statusowych* (zob. Karasik 2006: 30), tzn. do-

tyczących biologicznych, etnicznych, demograficznych i in. parametrów podmiotów językowych; 2) właściwości funkcjonalnych, dotyczących typów zachowań językowych oraz typów kontekstów sytuacyjnych.

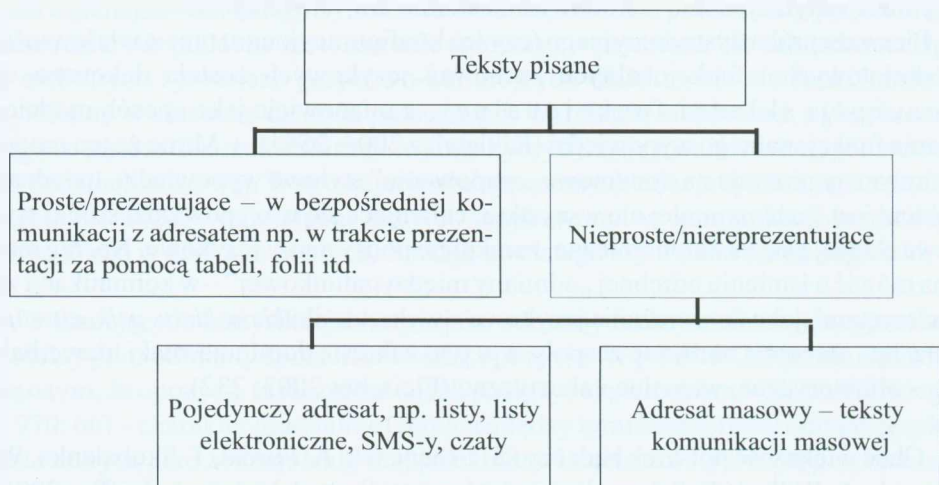
Ambiwalentne ujęcie wariantów języka proponuje W. H. Veith (2002: 28 i n.). W jego koncepcji warianty języka są ufundowane na jednostkach społecznych, które z kolei należą do trzech poziomów: 1) na makropoziomie występują uniwersalne (kultury, cywilizacje), narodowe („masy”, klasy, kategorie biologiczno-socjalne, grupy zawodowe) i regionalne jednostki społeczne; 2) na mezopoziomie odmiany języka są przyporządkowane instytucjonalnym (klinika, sąd, urząd, szkoła), środowiskowym (środowisko w pracy, subkultury, „sceny” itd.) jednostkom społecznym oraz tzw. sieciom społecznym (wspólnota wsi, sąsiedztwo itd.); 3) mikropoziom obejmuje takie jednostki społeczne, jak grupy rówieśnicze (młodzieżowe, studenckie, uczniowskie), podstawowe (przyjaciele, przyjaciółki, rodzina, krewni), role, registry i in. („baby talk” i in.). Powyższa klasyfikacja wykracza poza granice języka narodowego, a poza tym podmiotowe i funkcjonalne kryteria podziału zastosowano w sposób wymienny, co powoduje nieściśłości przy kwalifikacji niektórych odmian, np. język studencki czy uczniowski przyporządkowano grupom rówieśniczym, choć w tym przypadku ważne są także czynniki instytucjonalne – środowisko szkolne czy uniwersyteckie.

Pierwsza próba dystrybucyjnego (czy też konfiguracyjnego) ujęcia właściwości podmiotowych i funkcjonalnych zachowań językowych została dokonana w koncepcji składowej funkcjonalnej, a mianowicie jako sposób modelowania funkcjonalnego wypowiedzi (Kiklewicz 2004: 255 i n.). Mimo że ten model teoretyczny pozwala na systemowe „mapowanie” stylowe wypowiedzi, to jednak faktem jest, że bynajmniej nie wszystkie realizujące się w wypowiedzi środki stylowe składają się na autonomiczne, zamknięte podsystemy językowe. Np. nie można mówić o istnieniu odrębnej „odmiany międzygatunkowej” – w komunikacji ze zwierzętami, jako że wyrażenia językowe – wykrzykniki *kiciu-kiciu*, *psik*, *cip-cip*, *prru* itp., stanowią nieliczne zespoły, a w tym zakresie dominują znaki niewerbalne – olfaktoryczne, wizualne i akustyczne (Fleischer 2003: 232).

Choć większość polskich badaczy (S. Urbańczyk, A. Furdal, T. Skubalanka, W. Pisarek, A. Wilkoń, E. Sękowska i in.), ale nie tylko polskich (zob. Löffler 2005: 81 i n.), wyodrębnia pisaną i mówioną odmianę języka narodowego, to jednak bardziej uzasadnione jest ich traktowanie jako szczególnych odmian stylów funkcjonalnych (zob. dalej). Oczywiście, teksty mówione ogólnie mają charakter bardziej spontaniczny, mniej regularny (Koefer 1994: 49 i n.), mniej abstrakcyjny niż tek-

sty pisane (zob. Wandhoff 2005: 151), jednakże, po pierwsze, praktycznie każda odmiana języka może być realizowana w formie pisanej lub mówionej, por. przytaczany przez S. Grabiasa list napisany żargonem złodziejskim (Grabias 2006: 156). Po drugie, wewnętrzna dyferencjacja czy też hybrydyczność tekstów pisanych we współczesnej kulturze jest o tyle spotęgowana (zob. Neščimenko 1999: 45 i n.; Szumska: 2007, 8 i n.; Löffler 2005: 85), że stosując do tekstów artystycznych, administracyjno-prawnych, technicznych, nieoficjalnej komunikacji internetowej i in. wspólny mianownik – „odmiana pisana”, tworzymy kategorię spekulatywną, nierealną, nie przyporządkowaną ani realnie istniejącym grupom społecznym, ani typom sytuacji komunikacyjnych. Jako jeden ze skrajnych przykładów tego typu można przytoczyć nushu – tajne pismo stosowane przez chińskie kobiety z powiatu Jianyong w prowincji Hunan, oparte na jednym z dialektów języka chińskiego (zob. Nushu 2008). Wyraźnie podważa to utożsamienie przez niektórych badaczy pojęć: język pisany i język literacki.

Taki wniosek nasuwa się także z lektury monografii H. Löfflera (2005: 88), w której m.in. dokonano typologii języka pisanego. Niemiecki badacz w sposób algorytmiczny wyodrębnił trzy odmiany tekstów pisanych (zob. rys. 2).

Rysunek 2. Odmiany języka pisanego (H. Löffler)

Stopień zróżnicowania wymienionych typów tekstów pisanych jest bardzo wysoki. W pierwszym wypadku wspólna dla interlokutorów sytuacja komunikacyjna, kontakt fizyczny warunkuje deiktyczny charakter tekstów, tzn. ich powiązanie z kontekstem sytuacyjnym, wysoki stopień kompresji i schematyczności (zob. Kiklewicz 2007b: 328). W drugim typie komunikacji ważną rolę odgrywają wspólne doświadczenia interlokutorów, co pozwala na nieścisłości, skróty myślowe, wyrażenia figuratywne, które są dekodowane przez odbiorcę za pomocą inferencji, tzn. wspólnej z nadawcą wiedzy o świecie. W tekstach komunikacji masowej obowiązuje największe wymogi dotyczące poprawności językowej.

Prawdopodobnie nie tworzy odrębnego systemu także „mowa uproszczona, stosowana wobec marginalnych nosicieli języka – dzieci, cudzoziemców, chorych”, o której pisze V. I. Karasik (2006: 44), chyba że chodzi o języki półsztuczne typu *Basic English*. W podobny sposób byłoby spekulacją twierdzenie o takich podsystemach, jak język osób przeziębionych, lękliwych, sennych czy spożywających posiłek, choć każdemu z tych przypadków w komunikacji językowej mogą być przyporządkowane wykładniki formalne (fonetyczne, leksykalne, składniowe) – „stereotypy” w terminologii W. Labova (1966).

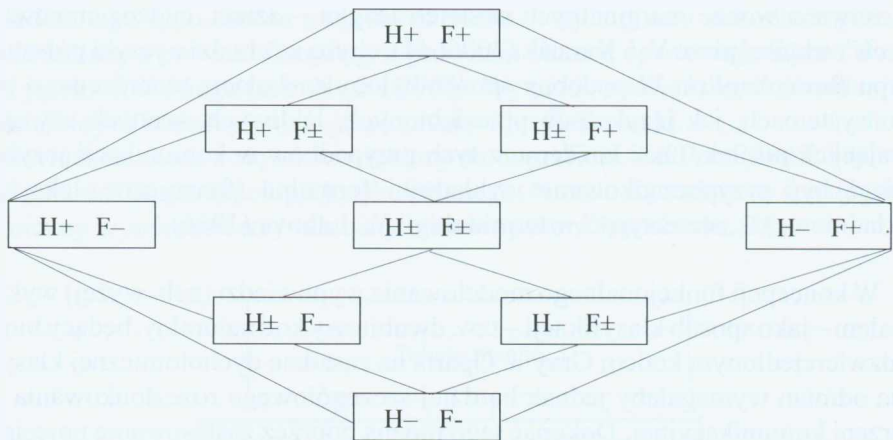
W koncepcji funkcjonalnego modelowania wypowiedzi (zob. wyżej) wykorzystałem – jako sposób klasyfikacji – tzw. dwubitowy kod naturalny, będący binarnie odzwierciedlonym kodem Gray’a. Oparta na zasadzie dychotomicznej klasyfikacja odmian wymagałaby jednak bardziej szczegółowego rozczłonkowania przestrzeni komunikacyjnej. Dokonać tego można poprzez zastosowanie pojęcia dystrybucji – w ten sposób kod Gray’a zostanie zasadniczo uzupełniony.

Dystrybucja w językoznawstwie jest rozumiana jako rodzaj konfiguracji jednostek, innymi słowy – jako ograniczenia „co do kontekstów, w jakich [jednostka językowa. – A. K.] może występować” (Lyons 1975: 84). W zależności od dystrybucji, czyli otoczenia, N. S. Trubiecki (choć rosyjski językoznawca nie używał terminu *dystrybucja*), wyodrębnił fonemy oraz ich obligatoryjne i fakultatywne warianty (1970: 45 i n.). Pojęcie dystrybucji można stosować także jako logiczną zasadę funkcjonalnej klasyfikacji jednostek dowolnego rodzaju.

Właściwościom habitualnym i funkcjonalnym wariantów jako jednostkom dystrybucyjnym jest przyporządkowany trójdzielny system znaczeń: „+” – nacechowanie odmiany ze względu na odpowiedni parametr; „-” – brak nacechowania; „±” – względne nacechowanie odmiany, tzn. fakultatywne powiązanie określonego podsystemu środków językowych z parametrami habitualnym bądź funkcjonalnymi sytuacji komunikacyjnej. Pozwala to na rozróżnienie typów dystrybucji:

1. identyczna czy też kombinatoryczna: Hab + Funk +
2. komplementarna czy też kontrastowa: Hab + Funk -, Hab - Funk +
3. krzyżująca się: Hab + Funk ±, Hab ± Funk +, Hab ± Funk ±
4. inkluzywna: Hab ± Funk -, Hab - Funk ±
5. wariacja fakultatywna: Hab - Funk -

W sposób graficzny można je uporządkować tak, aby przypominały formę naturalnego kodu dwubitowego (zob. rys. 3). Każdemu typowi odmian w macierzy rachunku logicznego odpowiada określony układ (konfiguracja) powyższych znaczeń (+, -, ±).

Rysunek 3. Rachunek logiczny wariantów języka

W powyższej macierzy każdy takson, czyli dwubitowy rząd znaczeń ++, +-, ±- itd., reprezentuje określony rodzaj odmiany społecznej języka. Należy podkreślić, że wybór trójkowego kodu dwubitowego – jako alternatywy dla stosowanego w technice pomiarowej dwójkowego kodu trzybitowego F. Gray'a – nie jest przypadkowy. W ten sposób uwzględnia się dyfuzyjny charakter kategorii języka. Dyfuzyjność jest z kolei uwarunkowana dynamiczną, także w aspekcie historycznym, naturą systemów społeczno-kulturowych, choć językoznawcy dość późno, bo dopiero w latach 80. XX wieku zwrócili uwagę na diachroniczny aspekt badań w socjologii języka (jako jedna z pierwszych – S. Romaine: 1982). Powołując się na czeskiego badacza V. Barneta, G.P. Neščimenko pisze: „Sfery komunikacyjne języka stanowią kategorie historyczne, dlatego odrębne społeczne

ństwa mogą różnić się od siebie zarówno pod względem liczby sfer komunikacyjnych, jak i ich treści” (1999: 33; rozstrz. – A. K.). Tak więc funkcje dialektów w XVII wieku zasadniczo różniły się od ich funkcji w dzisiejszej sytuacji kulturowej, kiedy coraz częściej mają one status stylów grupowych (dotyczy to także tzw. interdialektów, zob. Neščimenko 1999: 82). O tym, że gwara we współczesnym środowisku zyskuje „pozycję stylu, swoistego wariantu funkcyjnego w określonym, wyspecjalizowanym przeznaczeniu tematycznym i sytuacyjnym, jako język rodzinny, towarzyski, sąsiedzki”, pisze J. Bartmiński (1973: 232), a jeszcze wcześniej pisał V. M. Žirmunskij (1976: 392). O ile historycznie dialekty należały do kategorii [+±], w której przeważają właściwości habitualne, o czym świadczy m.in. ich charakterystyka dana przez S. Grabiasa: „Nosicielami dialektów w naszej rzeczywistości społecznej są chłopci – zróżnicowana istnieniem regionalnych kultur warstwa społeczna, wyróżniana niegdyś łatwo ze względu na rodzaj działalności zawodowej i ze względu na wytworzoną na tle tej działalności kulturę ludową” (2003: 119), o tyle we współczesnej sytuacji pluralizmu kulturowego zachodzi mutacja dialektu: [+±] → [++]. W jego funkcjonowaniu przejawiają się cechy stylu funkcjonalnego (dotyczy to również półdialektów, a także języka pospolitego ludności miejskiej, którego używa się wymiennie, w zależności od sytuacji komunikacyjnej, zob. Oparina 2006: 74). A.E. Suprun (1989: 131 i n.) pisał, że we współczesnych warunkach społeczno-kulturowych funkcja niektórych mikrojęzyków słowiańskich (np. czakawskiego w Chorwacji) sprowadza się do ich wykorzystania jedynie w dyskursach artystycznych. Status języka rodzinnego dialekt czy też język regionalny pełni np. w Karyntii oraz na Kaszubach w sytuacjach, gdy w kontaktach rodzinnych czy też sąsiedzkich zachodzi przekodowanie z języka literackiego na język regionalny.

Podobnie o dynamicznym charakterze normy językowej pisze A. Markowski (2006: 36): „Norma jest [...] ze swej natury dynamiczna, gdyż język ciągle się zmienia, zarówno w wyniku tendencji wewnętrznych, jak i wskutek ewolucji przyzwyczajzeń językowych jego uczestników i zmian w rzeczywistości zewnętrznej”.

Początkowo, jak pisał V.M. Žirmunskij, mowa obiegowa wykształconej warstwy społeczeństwa (jako „język klasy rządzącej”) była w opozycji do dialektu (jako „języka wiejskiego/chłopskiego”) oraz półdialektu (jako „języka miejskiego”) (1976: 390). To znaczy, że język literacki w pewnym stopniu miał cechy odmiany klasowej – kategoria [+±]. Z czasem ta triada ulega jeżeli nie rozpadowi, to poważnemu rozmyciu. W warunkach wielojęzyczności dialekt i półdialekt zaczynają funkcjonować jako style grupowe kategorii [++] (p. wyżej), podczas gdy na pod-

stawie „języka klasy rządzącej” powstaje norma wzorcowa języka ogólnego – w opozycji do normy uzualnej (języka pospolitego, gwary miejskiej) – kategoria $[\pm -]$. Norma wzorcowa (według Markowskiego – zbiór elementów językowych uznawanych za „poprawne albo co najmniej dopuszczalne”, zob. 2006: 21) staje się wyznacznikiem inteligencji, wykształcenia (zob. Karasik 2006: 44 i n), a norma uzualna (użytkowa), tzn. „elementy językowe rozpowszechnione w pewnym typie tekstów albo w pewnych środowiskach, ale jednocześnie dość powszechnie odczuwane jako nieaprobowane” (Markowski 2006: 26) stanowi nadrzędne pojęcie w stosunku do różnego rodzaju socjolektów, a więc można ją kwalifikować jako intersocjolekt.

Po wstępnym ogólnym zaprezentowaniu modelu scharakteryzuję jego poszczególne taksony przedstawiające typy wariantów społecznych języka.

Typ $[+ -]$ obejmuje odmiany habitualne, zarówno indywidualne (idiolekty, zob. Steiner 2000: 235; odmienne stanowisko wobec „języków indywidualnych” prezentuje K. Dejna, zob. 2003: 31), jak i płciowe (genderolekty) oraz wiekowe (w szczególności gerolekty). Cechy odmiany habitualnej może przybierać także dialekt, a mianowicie w formie zjawisk rudymenarnych (przede wszystkim fonetycznych) przy posługiwaniu się językiem literackim – w tym przypadku nacechowanie dialektalne języka jedynie wskazuje na pochodzenie etniczne, regionalne bądź inne parametry demograficzne mówiącego.

Typ $[- +]$ przedstawia podsystemy języka narodowego, które są przyporządkowane określonym sytuacjom – tzw. arenom działań, w terminologii niemieckiej – *Situolekte* (zob. Löffler 2005: 79). Chodzi o rejestry sytuacyjne, czyli o „komunikację językową w ramach instytucji oraz w kontaktach z instytucją”, jak pisze W. H. Veith, zob. 2002: 28, por. język komunikacji sądowej, handlowej, rodzinnej, język komunikacji na dworcu, w restauracji, w urzędzie, w klinice, w przychodni lekarskiej, na stadionie i in.

Typ $[\pm +]$ różni się od poprzedniego tym, że tu udział człowieka w sytuacji ma charakter trwały (Grabias 2003: 119), a więc nawykom w zakresie sytuacyjnie nacechowanych zachowań językowych towarzyszą właściwości umysłowe, motoryczne itp., innymi słowy – parametry osobowości (*ibidem*: 121). Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku stylów funkcjonalnych (nie można zgodzić się z K. Dejną, który twierdzi, że style należą do zakresu *parole*, nie *langue* – Dejna 2003: 36). Z jednej strony, można wyodrębnić zespół stylów: 1) naukowy, 2) techniczny/przemysłowy, 3) fachowy (obejmujący działalność nieprodukcyjną, np. księgowość, finanse, wojsko, sport czy też złodziejstwo), 4) retoryczny, 5) admini-

stracyjno-prawny, 6) dziennikarsko-publicystyczny, 7) religijny, 8) reklamowo-perswazyjny, 9) artystyczny, 10) ludyczny i 11) potoczny. Poszczególne style przyporządkowane są sferom komunikacyjnym (zob. Neščimenko 1999: 32), w innej terminologii – *programom komunikacji* (Fleischer 2007: 63).

Z drugiej strony każdy styl realizuje się w postaci podstylów, które wyodrębniają się w zależności od szczególnych warunków funkcjonowania języka w obrębie sfer komunikacyjnych, a mianowicie – ze względu na takie parametry jak:

1. *w y k o n a w c a* – pod tym względem wyodrębnia się style formacji kulturowych, w szczególności tzw. style prądów literackich (klasycyzm, sentymentalizm, romantyzm, realizm itd. jako podstyle w obrębie stylu artystycznego) oraz style indywidualne (idiostyle), np. język artystyczny Norwida, Kuśniewicza, Borgesa itd. (zob. Handke 2008: 55);

2. *k a n a ł* – odmiany pisana i mówiona jako podstyle, (zob. punkt 3.3) por. dział dziennikarstwa prasowego, radiowego, telewizyjnego oraz internetowego;

3. *t o n a c j a* (zob. Bachtin 1979: 358), czyli to, co D. Hymes określił jako *key* (2003: 43 w polskiej terminologii są to właściwości „emotywne” i „poetyckie”, zob. Bogusławski/Wawrzyńczyk 1993: 33 i n.), por. też modalne realizacje stylu, np. wykład wygłoszony w formie poważnej lub żartobliwej, w formie odczytu lub prezentacji;

4. *s c e n a i o k o l i c z n o ś c i i n t e r a k c j i* por. czatolekty jako odmianę internetowej komunikacji potocznej czy też *polglish* (język Polaków w Wielkiej Brytanii, zob. Błasiak 2008) jako odmianę stylu potocznego (o rosyjsko-niemieckim języku mieszanym tego typu zob. Meng/Protassova 2005);

5. *c z a s i n t e r a k c j i*, por. tzw. style epok (Handke 2008: 55), poniekąd pokrewne ze stylami prądów artystycznych;

6. *k o n t a k t*, zob. nowomowa jako język totalitarny czy też język komunikacji rodzinnej por. także dwie odmiany stylu przemysłowego – oficjalną, czyli technolektalną, oraz obiegową, czyli profesjolektalną, a także rozróżnienie języków specjalistycznych (fachowych) przyporządkowanych grupom zawodowym oraz *Arbeitsprache* jako języka środowiska pracy (Veitha 2002: 28).

Typ [+ ±] przedstawia odmiany językowe, przyporządkowane grupom społecznym, lecz w sposób naturalny uwarunkowane kontekstem funkcjonalnym – trwałą działalnością jednostek, dziedziną ich zainteresowań czy też sferą kompetencji. W tej kategorii znajdują się socjolekty, dialekty, półdialekty i interdialekty. Do socjolektów należą języki klasowe oraz środowiskowe (np. żargon/slang młodzieżowy). Jak pisze V.I. Karasik (2006: 44), w kulturze młodzieżowej dominuje czynnik wiekowy, określa on bowiem takie cechy żargonu młodzieżowego, jak skupie-

nie uwagi na relacjach międzyludzkich, nominacjach czynności, bezpośrednio dotyczących członków grupy, nadmiarze pejoratywów i in. W przypadku środowisk nacechowanych pod względem hobbistycznym (np. muzycznym, zob. Zgółkowa 2003: 151) wpływ czynników funkcjonalnych jest szczególnie odczuwalny, dlatego takie zjawiska, jak język młodzieżowej formacji „hip-hop & rap” (kultywowany także w mediach specjalistycznych, np. w austriackich czasopiśmie *Club Message*, *Xpress*, *Yam!* i in.), znajdują się niejako na pograniczu między socjolektem a stylem. Co do żargonu złodziejskiego, przestępczego, więziennego, języka rybaków, szewców, myśliwych, wędrownych rzemieślników, przepukniów itp., należy go zakwalifikować do stylu fachowego czy też przemysłowego – w tym przypadku cechy funkcjonalne wyraźnie mają charakter dominujący (por. odmienne stanowisko badawcze: Wilkoń 1987: 13).

Prawdopodobnie do tej kategorii odmian należą także tzw. *języki iksowane* (w terminologii D. Hymesa, 1971: 71), np. angielski brytyjski oraz angielski amerykański czy też język rosyjski w Mołdawii lub na Ukrainie.

Typ habitualno-funkcjonalny [++] prezentuje odmiany językowe, nacechowane zarówno pod względem kontekstu sytuacyjnego, jak i pod względem jego uczestników. Do tej kategorii odnieść należy niektóre współczesne dialekty, pełniące funkcje stylów grupowych, a mianowicie występujące w komunikacji rodzinnej, sąsiedzkiej, poufnej z udziałem regionalnie lub demograficznie nacechowanych uczestników. Do tej kategorii należy zakwalifikować także podmiotowo nacechowane style funkcjonalne, np. gwara żeglarską (jako podstyl fachowy), w której dominują cechy męskich zachowań językowych (duża liczba wyrażeń ekspresywnych), czy tajny język dzieci – realizację stylu rekreacyjnego, zabawowego.

Jako styl grupowy należy też potraktować język dla cudzoziemców, np. *Basic English* – odmianę języka angielskiego o uproszczonej gramatyce i słownictwie jako środek krótkotrwałej komunikacji paliatywnej (zob. Miller 2004: 412 i n.), jak również sytuacyjnie nacechowane języki mieszane, funkcjonujące w komunikacji międzynarodowej, tzn. z udziałem przedstawicieli różnych grup etniczno-językowych. Taki charakter mają pidżyny, np. rosyjsko-chiński, rosyjsko-mongolski oraz rosyjsko-samojedzki na wschodnich terenach Rosji, zob. Stern 2004: 286 i n.), choć można je też potraktować jako szczególne realizacje stylu fachowego (podstylu handlowego czy też przemysłowego).

Należy rozróżniać pojęcie stylów grupowych kategorii [++] oraz pojęcie podmiotowych realizacji stylu funkcjonalnego [±+]. W pierwszym przypadku zachodzi organiczne powiązanie między sytuacją interakcyjną i parametrami biorących

w niej jednostek (mężczyźni – żeglarstwo, dzieci – bawienie się, cudzoziemcy – komunikacja paliatywna), podczas gdy w drugim przypadku taka zależność nie zachodzi, ma mniejsze nasilenie.

Do kategorii $[\pm \pm]$ można zaliczyć *chronolekty* (polszczyzna XVII, XX wieku itd.) – historyczne odmiany języka, które są względnie nacechowane w aspekcie uwarunkowanych „duchem” epoki właściwości ideologicznych podmiotów, jak również w aspekcie określonych „realiów” ich działalności społecznej i komunikacyjnej. W szczególnych sytuacjach *chronolekty* funkcjonują jako style czy też jako rejestry sytuacyjne, np. w Wielkiej Brytanii angielskiego języka klasycznego używa się w nabożństwie publicznym (Bell 1980: 202).

Za typami $[\pm -]$, $[- \pm]$ oraz $[- -]$ kryją się odmiany języka mające w większym lub mniejszym stopniu status ogólny, tzn. nienacechowany pod względem podmiotowym i funkcjonalnym. Do kategorii $[- \pm]$ należy język jako *język skodyfikowany* komunikacji oficjalnej (zwykle pisanej) w opozycji do języka niekodyfikowanego komunikacji potocznej. Język standardowy pełni funkcję swego rodzaju *interstylu*, wspólnego dla stylów realizujących się w kontaktach oficjalnych, a mianowicie w dyskursach naukowych, oficjalno-urzędowych, publicznych itd. (o dychotomii interakcji prywatnych – oficjalnych/służbowych zob. Bell 1980: 141).

Kategoria $[\pm -]$ oznacza język literacki jako normę wzorcową w opozycji do normy użytkowej (uzualnej). W stosunku do socjolektów i dialektów norma uzualna funkcjonuje jako swego rodzaju *interlekt*, tzn. zawierający środki językowe, które w tym lub innym stopniu nie są dopuszczalne w „kulturalnym” środowisku komunikacyjnym.

Pojęcie języka ogólnego, dla którego zarezerwowana jest kategoria $[- -]$, można zinterpretować na dwa sposoby. Język ogólny (termin ten wprowadził Z. Klemensiewicz, który uważał, że jest on „środkiem porozumienia wszystkich członków narodu bez względu na ich wiek, płeć, pochodzenie socjalne, pochodzenie terytorialne, zawód itd.”, zob. Wilkoń 2003, 43) zawiera elementy ambiwalentne w stosunku do warunków funkcjonowania języka, występujące w jego różnych odmianach społecznych. Dotyczy to np. słownictwa ogólnopolskiego, które w definicji S. Dubisza oznacza „słownictwo tzw. ogólnopolskich odmian polszczyzny, mających społeczny i terytorialny zasięg ogólnopaństwowy, charakterystycznych dla mowy ogółu ludzi wykształconych (co najmniej z wykształceniem średnim), którzy są *native speakerami* [...] i mają – w związku z tym – odpowiedni sposób świadomości, sprawności i poprawności językowej” (2002: 359 i n.).

Z drugiej strony, jak wynika z treści powyższego cytatu, funkcje języka ogólnego poniekąd pełnią poszczególne jego odmiany społeczne, w każdym razie istnieje tendencja do takiego ich funkcjonowania. Dotyczy to zwłaszcza normy literackiej, przede wszystkim jej formy mówionej (Gajda 1982: 54; Bartmiński 2003b: 55). Na język ogólny, szczególnie w okresach przemian społecznych, znaczący wpływ wywiera także norma uzualna – język kolokwialny, por. coraz bardziej powszechny charakter takich form językowych, jak akcentowanie typu [gramatyka] i [robiliśmy] zamiast [gramatyka] i [robiliśmy]. Język ogólny kształtuje się ponadto na podstawie normy wzorcowej jako języka ludzi wykształconych. Temu procesowi sprzyja demokratyzacja języka, która polega na coraz większej dostępności języka literackiego dla szerokich warstw społecznych (zob.: Mečkovskaja 2006; Kudra/Kudra 2006; Wandhoff 2005: 174 i n.).

Matrycowy sposób modelowania odmian języka pozwala wyeksponować szereg ich relewantnych relacji, które można uporządkować zgodnie z zasadą kwadratu logicznego (zob. Ziemiński 1987: 156). Po pierwsze, swoiste bieguny systemu odmian społecznych języka stanowią kategorie $[++]$ i $[--]$, tzn. opozycja odmian maksymalnie nacechowanych i nienacechowanych pod względem funkcjonowania społecznego, a także kategorie $[+ -]$ i $[- +]$, tj. opozycja odmian radykalnie habitualnych i radykalnie funkcjonalnych. Jest to relacja przeciwności odmian. Po drugie, zachodzi relacja logicznej sprzeczności odmian, polegająca na tym, że prezentujące je taksony różnią się stanem jednego bitu. Zwykle na tej podstawie realizują się mutacje odmian, np. $[+ \pm] \rightarrow [++]$, czyli powstają style grupowe na podstawie socjolektów. Po trzecie, relacja podporządkowania logicznego obejmuje kategorię $[\pm -]$ w stosunku do kategorii $[+ \pm]$ oraz kategorię $[- \pm]$ w stosunku do kategorii $[\pm +]$. W pierwszym przypadku chodzi o normę uzualną jako interlekt w stosunku do socjolektów i dialektów, a w drugim – o normę skodyfikowaną jako interstyl w stosunku do tekstów komunikacji oficjalnej. Po czwarte, między normą skodyfikowaną a normą wzorcową zachodzi relacja przeciwności, tzn. dopełniania się i wzajemnego niewykluczenia.

Zaproponowany w tej pracy model dystrybucyjny pozwala na mapowanie całej sytuacji językowej przy uwzględnieniu konfiguracji odmian języka narodowego oraz innych języków, jeżeli mamy do czynienia z sytuacją wielojęzyczną. Za przykład obcojęzycznego rejestru sytuacyjnego można uznać język angielski dyspozytorów transportu lotniczego, ma on ponadto charakter międzynarodowy.

W sytuacjach wielojęzycznych niektóre funkcje nie są realizowane za pomocą środków danego języka narodowego, a niektóre odmiany nie są rozwinięte, dlatego że odpowiednie nisze wypełnione są innymi językami, najczęściej – określonymi odmianami tych języków. Tak więc w sytuacji językowej współczesnej Białorusi język białoruski ma wąski zakres odmienności stylistycznej i socjolektalnej – kojarzy się głównie z opozycją polityczną i pochodzeniem wiejskim. Jest to spowodowane ekspansją języka rosyjskiego, który objął prawie wszystkie sfery komunikacji oficjalnej, a także pełni funkcję języka ogólnego. Podobny podział sfer funkcjonowania języków i odmian języka obserwujemy w Luksemburgu: luksemburski język literacki jest wyłączony z wielu oficjalnych sfer komunikacji, funkcjonuje w komunikacji potocznej, w szkole, w mediach oraz w tekstach artystycznych, podczas gdy za oficjalny język dokumentów administracyjnych uznano francuski, a w nabożeństwie używa się niemieckiego (Desnickaja 1978: 53 i n.).

Literatura

- Awdiejew A., Habrajska G., 2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, 2, Łask.
- Bachtin M.M. [Бахтин М. М.], 1979, *Эстетика словесного творчества*, Москва.
- Barthes R., 1984, *Le bruissement de la langue*, Paris.
- Bartmiński J., 1973, *O języku folkloru*, Wrocław etc.
- Bartmiński J., 2003a, *Derywacja stylu*. – Bartmiński J., Szadura J., red., *Warianty języka*, Lublin, 59-70.
- Bartmiński J., 2003b, *Odmiany a style języka*. – Bartmiński J., Szadura J., red., *Warianty języka*, Lublin, 53-58.
- Bell R.T. [Белл Р. Т.], 1980, *Социолингвистика. Цели, методы, проблемы*, Москва.
- Bernstein B., 1980, *Socjolingwistyka a społeczne problemy kształcenia*. – Głowiński M., red., *Język i społeczeństwo*, Warszawa, 83-116.
- Błasiak M., 2008, *Ponglish, czyli nowe zjawisko językowo-kulturowe w Wielkiej Brytanii*, „Język Polski” LXXXVIII/2, 156-162.
- Cieśla P., 2008, *Słownictwo środowiskowe pracowników Muzeum Powstania Warszawskiego*, „Poradnik Językowy”, 6, 54-62.
- Dejna K., 2003, *Ile mamy języków polskich?* – Bartmiński J., Szadura J., red., *Warianty języka*, Lublin, 29-40.
- Desnickaja A. V. [Десницкая А. В.], red., 1978, *Проблемы ареальных контактов и социолингвистики*, Москва.
- Dubisz S., 2002, *Słownictwo*. – Dubisz S., red., *Nauka o języku dla polonistów*, Warszawa, 327-387.

- Fleischer M., 2003, *Komunikacja międzygatunkowa. Przypadek: człowiek – pies.* – Język a kultura. XV, 223-242.
- Fleischer M., 2007, *Zarys ogólnej teorii komunikacji.* – Habrajska G., red., *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, Łask, 29-72.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa – Wrocław.
- Grabias S., 1997; 2003, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Handke R., 2008, *Poetyka dzieła literackiego. Instrumenty lektury*, Warszawa.
- Hymes D., red., 1971, *Pidginization and Creolization of Languages*, London.
- Hymes D., 2003, *Models of the Interaction of Language and Social Life.* – Paulston C. B., Tucker, G.R., red., *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Oxford, 31-45.
- Kamalova A.A. [Камалова А. А.], 1998, *Семантические типы предикатов состояния в системном и функциональном аспектах*, Архангельск.
- Karasik V. I. [Карасик В. И.], 2006, *Выражение статусных отношений средствами русского языка.* – Опарина Е.О. [Опарина Е.О.], red., *Русский язык в современном обществе: функциональные и статусные характеристики*, Москва, 30-51.
- Kiklewicz A., 2004, *Podstawy składni funkcjonalnej*, Olsztyn.
- Kiklewicz A., 2007a, *Aspekty teorii względności lingwistycznej*, Olsztyn.
- Kiklewicz A., 2007b, *Zrozumieć język. Szkice z filozofii języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej*, Łask.
- Koefler A., 1994, *Institutionelle Kommunikation. Zur Methodologie und Empirie der Handlungsanalyse*, Opladen.
- Kudra B., Kudra A., 2006, *Demokratyzacja języka – demokratyzacja w języku (na przykładzie języka w mediach).* – Media – Kultura – Komunikacja Społeczna. II, 342-347.
- Labov W., 1966, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington.
- Levickij J. A. [Левицкий Ю. А.], 1998, *Проблема типологии текстов*, Пермь.
- Löffler H., 2005, *Germanistische Soziolinguistik*, Berlin.
- Lyons J., 1975, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Markowski A., 2006, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa.
- Меџковскаја Н. В. [Мечковская Н. Б.], 2006, *Демократизация языка: факторы, коллизии и альтернативы.* – Acta Neophilologica. VIII, 129-138.
- Meng K., Protassova E., 2005, *“Aussiedlerisch“.* *Deutsch-russische Sprachmischungen im Verständnis ihrer Sprecher.* – Hinnenkamp W., Meng K., red., *Sprachgrenzen überspringen. Sprachliche Hybridität und polykulturelles Selbstverständnis*, Tübingen, 229-266.

- Neščimenko G. P. [Нещименко Г. П.], 1999, *Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. На материале сопоставительного изучения славянских языков*, München.
- Neščimenko G. P. [Нещименко Г. П.], 2003, *Языковая ситуация в славянских странах. Опыт описания. Анализ концепций*, Москва.
- Norman B.J. [Норман Б. Ю.], 1991, *Лингвистика каждого дня*, Минск.
- Nushu (2008), *Nushu – tajny język Chinek*. W: <http://tianxia.blox.pl/2006/07/Nushu-tajny-jezyk-Chinek.html>
- Oparina E.O. [Опарина Е. О.], 2006, *Современная городская коммуникация. Тенденции развития*. – Oparina E. O. [Опарина Е. О.], red., *Русский язык в современном обществе: функциональные и статусные характеристики*, Москва, 72-85.
- Piirajnen E., 1997, «Область метафорического отображения» – метафора – метафорическая модель (на материале фразеологии западно-мюнстерландского диалекта), „Вопросы языкознания” 4, 93-100.
- Piotrowski A., Ziółkowski M., 1976, *Zróźnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa.
- Polivanov E.D. [Поливанов Е.Д.], 1991, *Труды по восточному и общему языкознанию*, Москва.
- Roben R. [Робен Р.], 1999, *Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: Вечное недоразумение*. – Seriot P. [Серио П.], red., *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*, Москва, 184-196
- Romaine S., 1982, *Socio-historical linguistics: its status and methodology*, Cambridge.
- Sękowska E., 2002, *Praktyczna stylistyka (wybrane zagadnienia)*. – Dubisz S., red., *Nauka o języku dla polonistów*, Warszawa, 412-450.
- Suprun A.E. [Супрун А.Е.], 1989, *Введение в славянскую филологию*, Минск.
- Steiner G., 2000, *Po wieży Babel. Problemy języka i przekładu*, Kraków.
- Stern D., 2004, *Die Genese russischer Pidgins*. – Krause M., Sappok Ch., red., *Slavistische Linguistik 2002. Referate des XXVIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, Bochum, 283-304.
- Szumaska D., 2007, *Dekada dekadencji? Frustracje lingwisty(ki) XXI wieku*, „Polonica”, XXVIII, 5-11.
- Tkačenko O.B. [Ткаченко О. Б.], 1992, *Проблемы диахронической социолингвистики*. – Mel'ničuk A.S., red., [Мельничук А. С.], *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании*, Киев, 64-84.
- Trubiecki N.S., 1970, *Podstawy fonologii*, Warszawa.
- Veith W. H., 2002, *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit 100 Abbildungen sowie Kontroll-Fragen und Antworten*, Tübingen.

- Vološinov V.N. [Волошинов В. Н.], 1995, *Философия и социология гуманитарных наук*, Санкт-Петербург.
- Wandhoff H., 2005, *Die Macht der Schrift*, Münster.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice. Przedruk: Wilkoń A., 2003, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. – Bartmiński J., Szadura J., red., *Warianty języka*, Lublin, 41-52.
- Ziemiński Z., 1987, *Logika praktyczna*, Warszawa.
- Zgólkowa H., 2003, *Język struktur młodzieżowych*. – Bartmiński J., Szadura J., red., *Warianty języka*, Lublin, 150-155.
- Žirmunskij V. M. [Жирмунский В. М.], 1976, *Общее и германское языкознание*, Ленинград.

Distributional Model of Social Variants of a Language

The paper presents the critical review of sociolinguistic investigations, in particular in the field of social typology of language variants. The author considers such conflicting problems of sociolinguistic classifications of language changes as the lack of exact use of the notion “the language”, the intersection of different classification criteria and the lack of one way of dividing, contradiction as well as incompleteness of the classification. Some categories of social language distinctness, for example the opposition of written and spoken language, are also objects of criticism. The author arranges the linguistic nomenclature, in particular he introduces two opposite categories: informal language/speech as a functional style and ordinary/colloquial language/speech as one of sociolects. The author proposes his own classification of language variants, which leans on two criteria: subjective or functional proprieties of language variants. In this way, following the example of the natural binary Gray code, the matrix of language changes is generated, where nine categories can be distinguished. The proposed model of language variants can also be applied to the description of multilingual situations.

Keywords: *sociolinguistics, functional linguistics, variants of a language, typology of language variants, dialect, sociolect, functional style, register, (standard) literary norm*